

Jacek J. Jadacki

Semiotyka w szkole lwowsko-warszawskiej

*Panu Profesorowi Jerzemu Pelcowi
na sześćdziesięciolecie*

„Pragnąlbym przestrzec przed jakimikolwiek usiłowaniami zmierzającymi na [...] wstępnym etapie — do uzyskania opracowań syntetycznych” — napisał dziesięć lat temu w *Uwagach w sprawie programu prac z zakresu historii semiotyki* prof. Jerzy Pelc. A jednak zanim przystąpi się do sporządzania zalecanych przez niego monografii analitycznych — czy równoległe z ich opracowywaniem — chciałoby się zdobyć pewien choćby ogólnikowy pogląd na to, co w jednym przynajmniej środowisku stanowiło przedmiot dociekań oraz jakie były wpływy i zależności między tworzącymi to środowisko badaczami. Najbardziej chyba zrozumiałe jest usiłowanie ogarnięcia z lotu ptaka własnych antenatów: dla semiotyka polskiego są nimi — jak sędzę — filozofowie skupieni wokół szkoły lwowsko-warszawskiej.

I. Źródła

Nurt myśli polskiej zwany „szkołą lwowsko-warszawską” doszedł do głosu na przełomie XIX i XX wieku i począwszy od drugiej ćwierci XX wieku zajął w niej czołowe miejsce. W szkole lwowsko-warszawskiej nastąpiło zlanie się dwóch nurtów obecnych od dawna w filozofii polskiej — wileńsko-lwowskiego i krakowsko-warszawskiego — z bogatym dziedzictwem matematyczno-logistycznym. Pierwszemu nurtowi nadał kierunek empirystyczny Anioł Dowgird (1776—1835), profesor filozofii Uniwersytetu Wileńskiego, pozostający pod dużym wpływem filozofii brytyjskiej (przede wszystkim poglądów Thomasa Reida). Drugiemu nurtowi, scholastycznemu, w tym czasie przewodził Feliks Jaroński (1777—1827), profesor filozofii Uniwersytetu Krakowskiego, wykazujący znaczne pokrewieństwo ideowe z ówczesną filozofią niemiecką (przede wszystkim z poglądami Immanuela Kanta).

Drogą Dowgirda poszli Krystyn Lach-Szyрма (1791—1866), Aleksander Tyszyński (1811—1880) i Aleksander Raciborski (1845—1919). Spadkobiercami Jarońskiego zostali Józef Jankowski (1790—1847), Józef Kremer (1806—1875) i Marian Morawski (1845—1901). W pokoleniu Tyszyńskiego i Kremera doszło do pierwszego zbliżenia obu nurtów: uległy one wyraźnemu załamaniu pod wpływem oddziaływania myśli Georga Wilhel-

ma Friedricha Hegla. Rzecz ciekawa, że pod jego urokiem znalazł się także działający na obczyźnie matematyk Józef Hoene-Wroński (1776—1853) i jego spadkobierca Antoni Bukaty (1808—1876). Wyzwolić się miał od tego wpływu dopiero Edward Habich (1835—1909). Skutkiem tego zbliżenia było pojawienie się filozofów nawiązujących do obu nurtów: bądź nastawionych eklektycznie, jak Henryk Struve (1840—1912) i Maurycy Straszewski (1848—1921), bądź raczej sceptycznie, jak Stefan Pawlicki (1839—1916). Zresztą także neoscholastyk Morawski otwarcie przyznawał się do pozytywistycznego empiryzmu, a u neopozytywisty Raciborskiego znaleźć można wiele scholastycznych eksplikacji.

II. Współtwórcy

Tłem, z którego wyłoniła się szkoła lwowsko-warszawska, była działalność następnego pokolenia: Mariana Massoniusa (1862—1945), Władysława Biegańskiego (1857—1917), Władysława Heinricha (1869—1957), Adama Mahrburga (1855—1913) i Franciszka Gabryla (1866—1957). Właściwym twórcą szkoły był jednak bezsprzecznie Kazimierz Twardowski (1866—1938). Po pierwsze, rówieśnicy Twardowskiego działali równolegle, ale na ogół oddzielnie: Massonius szedł w ślady Raciborskiego; u Biegańskiego widoczne były związki ze Struvem; Heinrich był następcą Pawlickiego; Mahrburga łączyło wiele ze Straszewskim; Gabrylowi najbliższy był Morawski. Natomiast u Twardowskiego wszystkie te dążności spotkały się tworząc swoistą dla szkoły postawę antymetafizyczną i zarazem antyirracjonalistyczną. Skłonność do godzenia lwowskiej odmiany pozytywizmu Raciborskiego z krakowską scholastyką Morawskiego Twardowski zawdzięczał bez wątpienia swemu wiedeńskiemu nauczycielowi — Franzowi Brentanie. Po drugie, oddziaływanie rówieśników Twardowskiego na głównych przedstawicieli następnego pokolenia było bezsporne, ale stosunkowo wąskie i krótkotrwałe. Massonius wpłynął częściowo na Tadeusza Czeżowskiego (1889—1981), Biegański — na Leona Chwistka (1884—1944), Heinrich — na Chwistka, Zygmunta Zawirskiego (1882—1948), Adama Wiegnera (1889—1967) i Bolesława Gaweckiego (1889), Mahrburg — na Władysława Tatarkiewicza (1886—1980) i Tadeusza Kotarbińskiego (1886—1981), Gabryl — na Jana Łukasiewicza (1878—1956), Adama (Jacka) Woronieckiego (1878—1949), Konstantego Michalskiego (1879—1947) i Romana Ingardena (1893—1970). Natomiast oddziaływanie osobowości naukowej i nauczycielskiej Twardowskiego było silne nie tylko w gronie jego uczniów i współpracowników.

Zresztą samo to grono było bardzo liczne. I tak do pierwszego pokolenia twardowczyków poza Łukasiewiczem, Zawirskim, Kotarbińskim i Czeżowskim należeli: Władysław Witwicki (1878—1948), Bronisław Bandrowski (1879—1914), Marian Borowski (1879—1938), Kazimierz Sośnicki (1883—1976), Stanisław Leśniewski (1886—1939), Stanisław Kaczorowski (1888—1971), Czesław Znamierowski (1888—1967) i Kazimierz Ajdukiewicz (1890—1963). W orbicie wpływów szkoły znaleźli się ponadto filozofowie początkowo z nią nie związani, jak Leon Petrażycki (1877—1931), słuchacz Heinricha Dernburga, i Tatarkiewicz, uczeń Paula Natorpa; lub bardzo od niej — i wzajemnie — odlegli, jak np. z jednej strony — Ingarden, uczeń Edmunda Husserla, Woroniecki, pozostający pod wpływem Gallusa Mansera, czy Michalski, uczeń Désirégo Merciera, z drugiej — Chwistek, pilny czytelnik Bertranda Russella.

Bezpośredni wpływ Twardowskiego zaznaczył się także w pokoleniu następnym, choć tworzyli je uczniowie jego własnych uczniów; przede wszystkim uczniowie Łukasiewicza i Leśniewskiego: Jan Drewnowski (1896—1978), Alfred Tarski (1902—1984), Innocenty Maria Bocheński (1902), nie będący co prawda uczniem Łukasiewicza, ale pozostający pod jego (z czasem coraz silniejszym) wpływem, Jan Salamucha (1903—1944), dziedziczący także bezpośrednio nurt scholastyczny, jako uczeń Woronieczkiego, Jerzy Słupecki (1904), Bolesław Sobociński (1906—1980) i Czesław Lejewski (1913); uczeń Zawirskiego — Gawecki; uczniowie Kotarbińskiego: Maria Ossowska (1896—1974), również słuchaczka George'a Edwarda Moore'a, Stanisław Ossowski (1897—1963), Janina Kotarbińska (1901) i Jerzy Kreczmar (1902—1985); wreszcie uczniowie Ajdukiewicza: Tadeusz Witwicki (1902—1970), Seweryna Łuszczewska-Romahnowa (1904—1978); Izidora Dąbska (1904—1983), Henryk Mehlberg (1904—1979), Maria Kokoszyńska-Lutmanowa (1905—1981), Stefan Świeżawski (1908) i Zbigniew Jordan (1911—1977).

Twardowski sprawił, że postawa antymetafizyczna i antyirracjonalistyczna stała się także ich udziałem.

III. Swoistość

Ta swoista dla szkoły lwowsko-warszawskiej postawa objawiała się dwojako. Antymetafizycznie nastawieni filozofowie skupieni wokół Twardowskiego — genezy zwalczanej metafizyki upatrywali w mętności języka filozoficznego. Stąd ich stała dążność do usuwania i unikania tej mętności za pomocą eksplikacji. Z kolei geneza irracjonalizmu tkwiła, ich zdaniem, w niewłaściwym doborze środków poznawczych. Stąd ich stanowcze obstawanie przy zasadach empiryzmu.

U poszczególnych przedstawicieli szkoły i filozofów pozostających w kręgu jej oddziaływania — metoda eksplikacji i tendencja empirystyczna przybierały nieco odmienne odcienie. Witwicki, Bandrowski, Borowski, Zawirski, Sobociński, Kotarbiński, Kaczorowski i Znamierowski, a także Tatarkiewicz i Ingarden — dokonywali eksplikacji w postaci dystynkcji terminologicznych. Był to więc sposób nie odbiegający od zwyczajów filozofii scholastycznej. Natomiast u Łukasiewicza, Leśniewskiego, Czeżowskiego i Ajdukiewicza, a także Chwistka — eksplikacja odbywała się na drodze formalizacji. Nie bez znaczenia było tu bardziej pozytywistyczne nastawienie tych filozofów. Spośród nich Łukasiewicz zawdzięczał to nastawienie w równym stopniu Twardowskiemu, co Alexiusowi Meinongowi, a Leśniewski dziedziczył je zarówno po Łukasiewiczu, jak i po Hansie Corneliusie. Jednakże eksplikacja przez formalizację pojawiła się i rozpowszechniła w szkole lwowsko-warszawskiej bez wątpienia przede wszystkim na skutek ścisłych związków szkoły z wybitnymi przedstawicielami polskiej szkoły matematycznej oraz rodzącej się — początkowo poza obrębem środowiska filozoficznego — logistyki. W przypadku Łukasiewicza i Leśniewskiego pośrednikiem był spadkobierca Habicha, matematyk Władysław Gosiewski (1844—1911). Natomiast Ajdukiewicz i Czeżowski byli uczniami następcy Stanisława Zaremby (1863—1942) — Wacława Sierpińskiego (1882—1969). Chwistek zaś przyznawał się do związków z Zarembą i logistyką Janem Śleszyńskim (1854—1931), na którego wywarł wpływ Platon Porecki (1846—1907).

Godne podkreślenia jest to, że pozycję antymetafizyczną myśliciele

pozostający w kręgu Twardowskiego łączyli nie tylko z ontologicznym monizmem i logicznym nominalizmem (Leśniewski i Kotarbiński), lecz także z ontologicznym pluralizmem (Łukasiewicz, Chwistek i Tatarkiewicz) i logicznym realizmem (Czeżowski i Ajdukiewicz). Podobnie anty-irracjonalizm nie był pojmowany dogmatycznie: zasadnicza postawa empirystyczna nie wykluczała badań nad programem relatywistycznym a nawet ultrakonwencjonalistycznym (Chwistek i Ajdukiewicz).

IV. Oddziaływanie

Filozofów skupionych w szkole lwowsko-warszawskiej łączyły bliskie związki z pozostałymi ośrodkami europejskiej filozofii analitycznej: szkołą kembrycko-oksfordzką i wiedeńsko-berlińską.

Współcześnie w Polsce czynne jest trzecie i czwarte pokolenie filozofów, u których zaznaczył się wpływ postawy badawczej szkoły. Spośród nich semiotyką zajmują się: młodsi uczniowie Kotarbińskiego — Ija Lazari-Pawłowska (1921), Andrzej Grzegorzczak (1922), Jan Srzednicki (1923), Henryk Stonert (1923), Jerzy Pelc (1924), Klemens Szaniawski (1925), Zdzisław Kraszewski (1925); uczeń Czeżowskiego — Bogusław Wolniewicz (1927); uczniowie Ajdukiewicza — Ludwik Borkowski (1914), Roman Suszko (1919—1979), Tadeusz Pawłowski (1924), Jerzy Giedymin (1926), Zbigniew Czerwiński (1927), Witold Pogorzelski (1927), Andrzej Malewski (1929—1963), Henryk Skolimowski (1930), Stanisław Surma (1930) i Jerzy Kmita (1931); uczeń Kotarbińskiej — Marian Przełęcki (1923); wreszcie uczniowie Kokoszyńskiej-Lutmanowej — Leon Gumański (1921) i Tadeusz Kubiński (1923), oraz Świeżawskiego — Stanisław Kamiński (1919). Bliscy szkole są z tego pokolenia ponadto: Zygmunt Ziemiński (1920), Leon Koj (1929) i Ryszard Wójcicki (1931). Z najmłodszych wybijają się: Zbigniew Zwinogrodzki (1935) — uczeń Czeżowskiego, Adam Nowaczyk (1936) — uczeń Ajdukiewicza, Jan Woleński (1940) — uczeń Dąbbskiej, Tadeusz Batóg (1934) — uczeń Łuszczewskiej-Romahnowej, Barbara Stanosz (1935) — uczennica Suszki i Witold Marciszewski (1930) — uczeń Kamińskiego.

Wychowankowie i zwolennicy szkoły rozsiani byli i są po całym świecie: Tarski, Mehlberg, Sobociński i Hiż — w Stanach Zjednoczonych, Bocheński — w Szwajcarii, Poznański — w Izraelu, Lejewski i Giedymin — w Wielkiej Brytanii, a Srzednicki — w Australii.

V. Wkład

Jeśli chodzi o problematykę semiotyczną, to szkole lwowsko-warszawskiej zawdzięczamy:

- A. rozbiór pojęcia „znaku” (Bandrowski, Ossowski, Kotarbińska, Ajdukiewicz, Pelc);
- B. wyodrębnienie języka spośród innych systemów komunikacyjnych (Ajdukiewicz, Chwistek, Tarski, Kotarbiński, Przełęcki, Pelc, Wolniewicz, Stanosz);
- C. opis poszczególnych właściwości języka potocznego: uniwersalności, polifunkcyjności, okazjonalności, intensjonalności, syntetyczności, absurdalności, indeterminowalności — i opracowanie kolejno zasad:

1. przewycięzania antynomii semantycznych (Leśniewski, Chwistek, Tarski);
  2. analizy funkcjonalnej wypowiedzi (Pelc);
  3. sposobów dezokazjonalizacji wypowiedzi (Czeżowski, Kotarbińska, Pelc, Stanosz);
  4. przyporządkowywania interpretacji ekstensjonalnej (Leśniewski, Ajdukiewicz, Kokoszyńska, Suszko, Pelc, Kraszewski, Stanosz);
  5. wydzielania komponentów analitycznych (Chwistek, Ajdukiewicz, Poznański, Przełęcki, Nowaczyk);
  6. ustalania sensowności syntaktycznej (Ajdukiewicz) i empirycznej (Kotarbińska, Mehlberg, Przełęcki, Wójcicki);
  7. wyznaczania denotacji wyrażeń nieostrych (Kokoszyńska, Kubiński, Przełęcki);
- D. badania nad zagadnieniem wieloznaczności (Łuszczewska) i mętności (Twardowski, Kotarbiński, Czeżowski, Ingarden) oraz nad sposobami ich zwalczania (Chwistek, Kotarbiński, Malewski) — za pomocą:
1. określania — definicji (Kotarbiński, Ajdukiewicz, Kotarbińska, Suszko, Stonert), a w szczególności podjęcie sprawy:
    - a. formalizacji reguł formowania definicji (Leśniewski);
    - b. definicji nominalnych i ostensywnych (Kotarbiński, Czeżowski, Marciszewski);
    - c. definicji analitycznych i syntetycznych (Borkowski);
    - d. definicji operacyjnych (Przełęcki);
  2. uściślenia — eksplikacji (Pawłowski);
- E. rozgraniczenie i analiza funkcji semiotycznych języka (Kotarbiński, Ajdukiewicz, Koj), w tym:
1. analiza funkcji syntaktycznych (Łukasiewicz, Chwistek, Leśniewski, Ajdukiewicz);
  2. analiza funkcji semantycznych (Stanosz), a w szczególności:
    - a. oznaczania (Twardowski, Kotarbiński);
    - b. znaczenia — poprzez:
      - konstrukcję, rekonstrukcję lub krytykę teorii: asocjacyjnej (Ajdukiewicz), eksprymalnej (Kotarbiński, Ossowska), intencjonalnej (Twardowski, Ingarden), konotacyjnej (Łukasiewicz), denotacyjnej (Leśniewski, Czeżowski), kodenotacyjnej (Ajdukiewicz), strukturalnej (Bandrowski, Stanosz), dyrektywnej (Ajdukiewicz, Kreczmar), weryfikacyjnej (Ingarden, Mehlberg, Przełęcki, Zabłudowski) i instrumentalnej (Ajdukiewicz, Pelc);
      - poszukiwanie kryteriów synonimiczności (Ajdukiewicz, Kreczmar, Nowaczyk);
    - c. stwierdzania (Ajdukiewicz, Szaniawski);
    - d. prawdziwości — poprzez:
      - reinterpretację koncepcji: klasycznej (Twardowski, Czeżowski), koherencyjnej (Chwistek), semantycznej (Tarski) i modelowej (Suszko, Przełęcki);
      - precyzację relacji kryterium-definicja (Łukasiewicz, Leśniewski);
  3. analiza funkcji pragmatycznych (Ingarden, Stonert, Koj), a w szczególności:
    - a. wyrażania (Twardowski, Kotarbiński, Ajdukiewicz, Ossowska, Dąbska, Kmita);
    - b. rozumienia (Twardowski, Dąbska);

- c. uznawania (Twardowski, Łukasiewicz, Witwicki, Ingarden, Pelc, Marciszewski);
- F. rozbudowania teorii kategorii semantycznych (Bandrowski, Leśniewski, Ingarden, Suszko, Lejewski):
  - 1. nazw (Kotarbiński, Ajdukiewicz, Lejewski), w tym:
    - a. nazw pustych (Kotarbiński, Dąbska);
    - b. imion własnych (Leśniewski, Czeżowski, Dąbska, Pelc);
    - c. nazw ogólnych (Kotarbiński, Czeżowski, Ingarden);
    - d. wyrażen nazwowych — deskrypcji (Bandrowski, Kotarbiński, Pelc);
    - e. wyrażen cudzysłowowych (Tarski, Kubiński, Koj);
  - 2. zdań (Twardowski, Kokoszyńska), w tym:
    - a. zdań o istnieniu, tj. egzystencjalnych (Leśniewski, Zawirski, Gumański);
    - b. okresów warunkowych (Ajdukiewicz, Dąbska, Czerwiński, Hiż);
    - c. pytań (Twardowski, Ajdukiewicz, Giedymin, Kubiński, Koj);
  - 3. spójników (funktorów), w tym:
    - a. nazwotwórczych, a w szczególności predykatów determinujących i modyfikujących (Twardowski);
    - b. zdaniotwórczych (Ingarden, Stanosz);
- G. wprowadzenie nowych lub uściślenie dotychczasowych terminów logicznych, m.in.:
  - 1. „logika języka” na oznaczenie semantyki logicznej języka naturalnego (Bandrowski);
  - 2. „semantyka” zbioru twierdzeń dotyczących stosunku języka do opisywanej w tym języku rzeczywistości (Chwistek, Tarski);
  - 3. „aparat pojęciowy” — zbioru wszystkich znaczeń wyrażen jakiegogo języka (Ajdukiewicz);
  - 4. „obraz świata” — zbioru twierdzeń uznanych na podstawie danych doświadczenia w obrębie określonego aparatu pojęciowego (Ajdukiewicz);
  - 5. „onomatoid” — nazwy pozornej, odnoszącej się do rzekomych przedmiotów: właściwości, stosunków, zbiorów (Kotarbiński);
  - 6. „nazwa rzetelna” — wyrażenia odnoszącego się do rzeczy (Kotarbiński);
  - 7. „reizm semantyczny” — poglądu, że istnieje tylko jedna kategoria nazw: nazwy rzetelne (Kotarbiński, Ajdukiewicz);
  - 8. „denominat” — dowolnego, istniejącego lub tylko pomyślanego, odpowiednika danego wyrażenia (Kotarbiński);
  - 9. „treść charakterystyczna” — zbioru własności swoistych dla odpowiedników określonego wyrażenia (Ajdukiewicz);
  - 10. „użycie wyrażenia” — odniesienia danego wyrażenia do określonego przedmiotu (Pelc);
  - 11. „znaczenie wewnątrzjęzykowe” — interpretacji pewnego wyrażenia w pustym kontekście komunikacyjnym (Stanosz);
  - 12. „wyrażenie rozumiane chwiejnie” — wyrażenia takiego, że użytkownikowi trudno rozstrzygnąć, co jest, a co nie jest odpowiednikiem owego wyrażenia (Kotarbiński);
  - 13. „wyrażenie o znaczeniu naocznym” — wyrażenia pozbawionego określonej treści językowej (Ajdukiewicz);
  - 14. „funktor” — wyrażenia nie-nazwowego i nie-zdaniowego służą-

- cego do budowania nazw, zdań lub innych wyrażeń złożonych (Leśniewski, Kotarbiński);
15. „składnik zdania” — fragmentu zdania, który jest argumentem funktora zdaniotwórczego (Nowaczyk);
  16. „zastępnik pytania” — wyrażenia proponowanego jako parafraza owego pytania (Koj);
  17. „odpowiedź wyczerpująca” — zdania prawdziwego, z którego wynika każda prawdziwa odpowiedź właściwa (Ajdukiewicz).

*
*   *

Prof. Pelc we wstępie do *Semiotyki polskiej 1894—1969* zaznaczył: „Zawiera ona niemal wyłącznie prace Twardowskiego, jego bezpośrednich uczniów, i uczniów jego uczniów [...] dlatego, że taki właśnie jest faktyczny stan rzeczy w dziedzinie rozważań semiotycznych w Polsce. [...] Uprawiały ją [...] i uprawiają cztery pokolenia badaczy wywodzące się od Twardowskiego.”

Powyższe zestawienie świadczy o tym, że uprawiały wszechstronnie i — jak sądzę — z niepoślednimi wynikami.